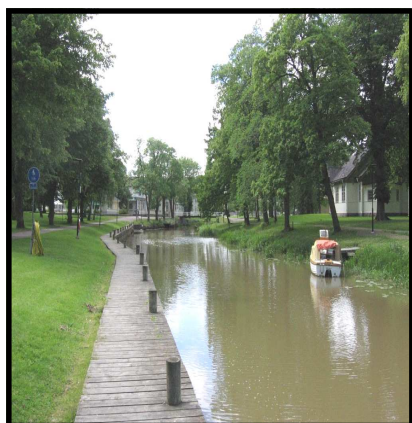

Kulturhistorisk utredning
Brunnsparken Söderköping
Sverker Larsson Juni 2009

Utredning för detaljplan Vimman,
Söderköping 3:63, 3:45

Söderköpings kommun
Östergötlands län

Dnr ÖLM 210/09

ÖSTERGÖTLANDS LÄNSMUSEUM

Raoul Wallenbergs plats • Box 232 • 581 02 Linköping • Tel 013-23 03 00 • Fax 013-14 05 62
info@ostergotlandslansmuseum.se • www.ostergotlandslansmuseum.se

Bakgrund till utredningen

Utifrån tillgängligt material i samrådshandlingen för planprogrammet för Vimman, Söderköping 3:63, 3:45 bedömde länsmuseet i sitt yttrande 2009-04-28 att det inte gick att göra en rättvis bedömning av parkens kulturhistoriska värden inom ramen för ett remissvar. En närmare undersökning föreslogs av parkens kulturhistoriska värden, till exempel genom att fastställa i vilken utsträckning parken var en del av brunnsmiljön och vad som finns kvar av träd, grusgångar etc från den tiden. 15 Maj inkom till länsmuseet en förfrågan från Göran Grimsell, Söderköpings kommun, om museet kan åta sig utredningsarbetet. 9 juni inkom beställning av utredningen av Jan Alm, Ramunderstaden AB. Utredningsarbetet har utförts av länsmuseets antikvarie Sverker Larsson under juni 2009.

Utredningens syfte

Utredning av Brunnsparken i Söderköping avser belysa hur planförslaget för Vimman, Söderköping 3:63, 3:45 påverkar miljöer med anknytning till Söderköpings brunn och kurortsverksamhet. Utredningen syftar till att ge bättre underbyggda synpunkter på planförslaget och andra tänkbara alternativ som en komplettering till länsmuseets yttrande 2009-04-28.

Utredningens omfattning/avgränsning

Större delen av planområdet har tagits i beaktande, med fokus på den västra delen; kvarteret åldermannen med nuvarande Birkagården och den föreslagna exploateringsytan i nuvarande parken. Utblickar har gjorts mot brunnsparken norr om Storån samt bebyggelse med anknytning till brunnen väster om planområdet. Till grund för utredningens slutsatser och synpunkter ligger okulärbesiktning på plats redovisad med foton, samt källstudium, främst ritningar från brunnsarkivet och byggnadskontorets arkiv samt en del skriftliga källor och äldre foton, främst ur S:t Ragnhilds gilles bildarkiv.

Beträffande ritningar och andra källor finns en del osäkerheter beträffande upphovsmän och årtal, samt om ritningar över byggnader och gångsystem visar sådant som tidigare funnits i området eller sådant som enbart nått planeringsstadiet. En noggrannare källforskning ryms inte inom ramen för detta arbete. De synpunkter som framförs bygger dock på rimliga bedömningar utifrån det material som finns.

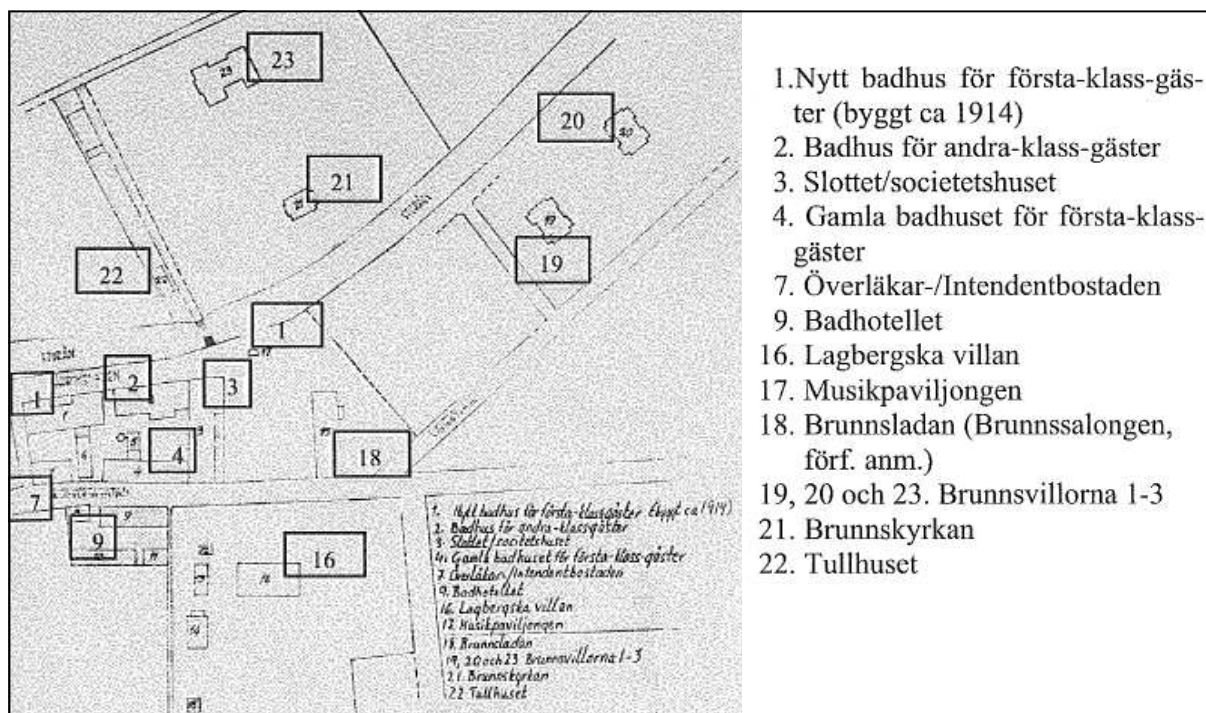
Framsidans bilder från vänster;

1. Brunnsparken sedd från Storåns södra sida, till höger brunnskyrkan, i bakgrunden societetshuset.

2. Situationsplan över rivna parkvillan nr 2 med omgivande planteringar, låg på platsen för föreslagen utbyggnad av Birkagården.

3. Godtemplarnas folkdanslag vid doktor Lagbergs staty i Brunnsparken. I bakgrunden Brunnsvillan nummer 1, numera riven. Foto ur "Strömsamlingen", Fotograf Emil Ströms bilder.

Resultat : Befintliga byggnader med anknytning till brunns/kurortsmiljön

Ovanstående kartsbild över området, troligen från mitten av 1900-talet, visar "badanstaltens område" jämte då befintliga byggnader. Av de på kartan utmärkta husen återstår idag i oförvanskad form (avseende exteriören); brunnssalongen eller "brunnsladan" från 1786 (en veranda, det så kallade "schweizeriet", revs dock på 1960-talet), societetshuset/"Slottet" från 1851, samt brunnskyrkan från 1898. Brunnslasarettet från 1893 och en liten villa öster om brunnskyrkan är inte med på kartan men tillhör miljön och har en bevarad tidstypisk karaktär. Nr 16, Lagbergiska villan, är delvis ändrad.

Om någon av kurortens övriga byggnader ingår i dagens byggnader på platsen, så är de i såfall så kraftigt ändrade att deras ursprungliga karaktär till stor del gått förlorad. Det gäller de gamla badhusen för 2:a respektive 1:a klassgäster, nr 2 och 4 på kartan, samt överläkar/intendentbostaden och badhotellet, nr 7 och nr 9 på kartan.

Skönsbergagatan, 1800-talets senare del. Längs bort till vänster Överläkar-/intendentbostaden och gamla badhuset, till höger gamla badhotellet.

Skönsbergagatan idag, äldre byggnader är ersatta eller kraftigt förändrade.

Byggnader som försvunnit :

En stor förlust för kurortsmiljön var när det ”nya” badhuset för 1:a klassgäster uppfört 1914 (1865 enligt en annan källa) förstördes av brand 1967. Det lilla tullhuset vid brunnsbron revs under 1970-talet (huset var troligen från 1600-talet). En kägelbana låg i parken öster om brunnsladan, enligt bildtabasen på den plats där pensionärsbostäder ”Vimman” nu ligger.

Intressantast för utredningen är de tre brunnsvillorna som uppfördes 1902-04. Villa nr 1 och 2 låg ganska exakt inom det område som nu planeras för utbyggnad av Birkagården. Byggnaderna revs under 1970-talet (redan på 1950-talet enligt en annan källa). Villa nr 3 låg strax norr om brunnskyrkan och förstördes av brand 1973. Villorna utgjorde en blandning av schweizisk, norsk och svensk allmogestil och var enligt en uppgift rödfärgade. Villorna inrymde gästrum för kurortens besökare. Det fanns dessutom en personalbostad, ”parkstugan” som inte är utmärkt på kartskissen.

Parkvillorna är intressanta då de visar att förhållandevis stora byggnader inom parken har en lika lång historisk tradition som dagens park utan bebyggelse.

Äldre ritningar över parkens träd och gångsystem visar å ena sidan att den ursprungliga planen var en park utan byggnader, fylld av planteringar och promenadstråk för flannörer. Å andra sidan är det en tydlig och kontinuerlig tradition i brunnsmiljön att uppföra nya byggnader eller ersätta äldre byggnader efterhand behoven ändras. Parken norr om Storån där både brunnskyrkan och villa nr 3 byggdes var en utökning av brunnsområdet som en följd av kurortens ökade popularitet under 1890-talet. Parkvillorna tillkom som följd av ett ökat behov av gästrum.

”Villa 2 vid tennisbanan, Brunnen i Söderköping.”

Foto ur ”Strömsamlingen”, [Fotograf Emil Ströms bilder](#).

Nya badhuset från 1914 (?), brann 1967.

Foto ur ”Strömsamlingen”, [Fotograf Emil Ströms bilder](#).

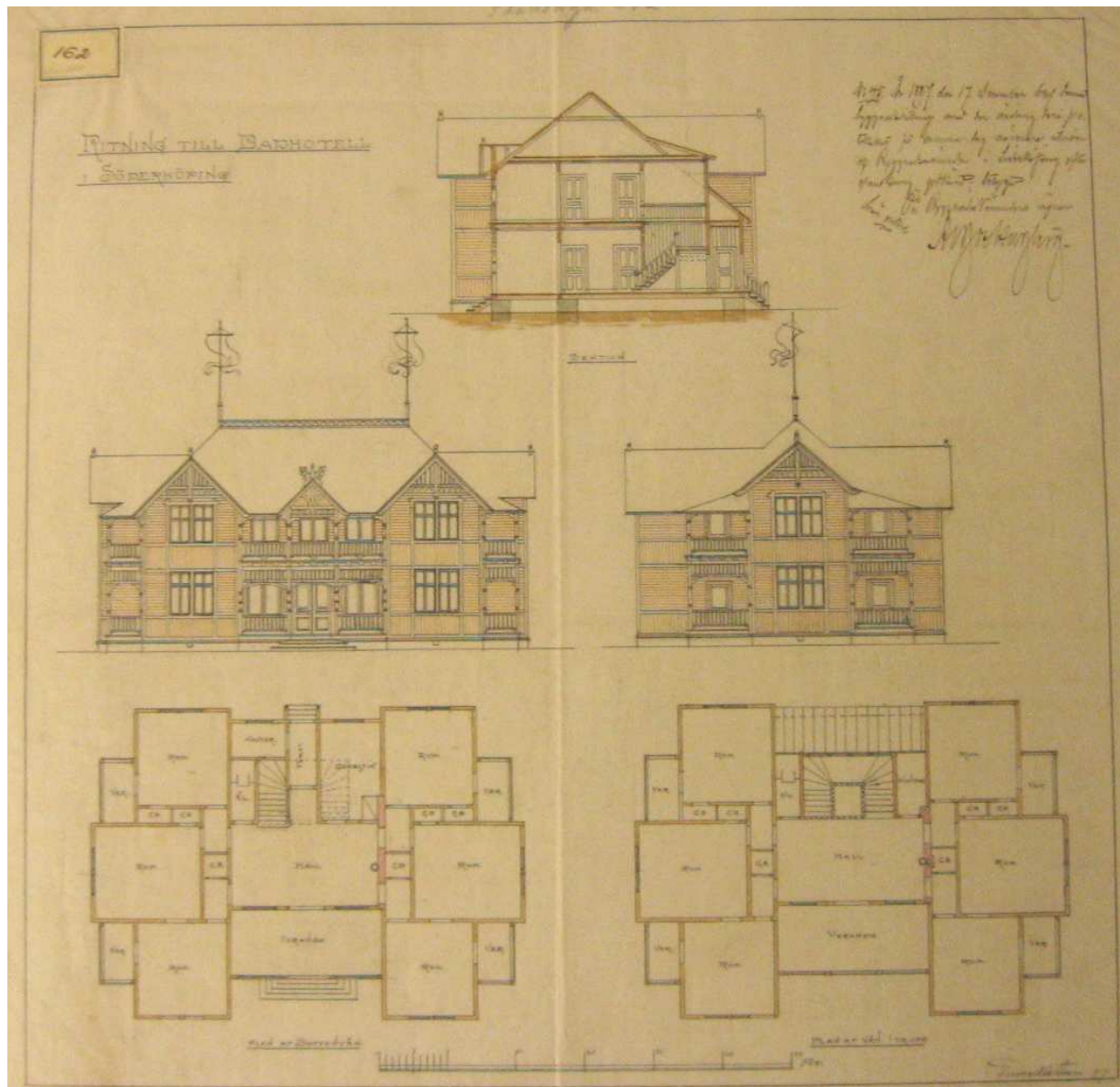
Kägelbanan (byggnaden till höger i bild) på platsen för nuvarande pensionärsbostäder ”Vimman”.

Foto ur ”Strömsamlingen”, [Fotograf Emil Ströms bilder](#).

Villa nr 1, bild från ”En vykortsvandring i Söderköping.”

"Ritning till badhotell i Söderköping", avser "Villan N:o 1. Villa nr två var närmast identisk.

"Ritning till Hotellvilla i Söderköping" (Villa nr 3 i parken norr om Storån).

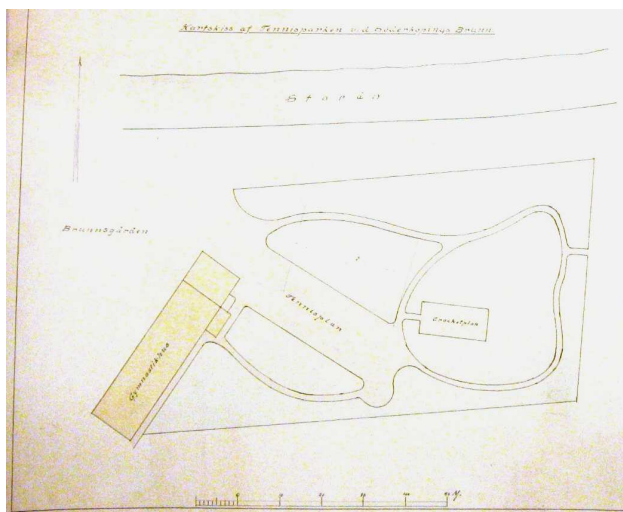

Villa nr 3 i Brunnsparken, nedbrunnen i början av 1970-talet. Foto ur "Strömsamlingen", [Fotograf Emil Ströms bilder](#).

Övriga parkmiljön: gångsystem, träd och planteringar

De ritningar som finns över parken är troligen förslagsritningar, det är inte säkert att alla planer genomfördes och det är därför svårt att säga något säkert om hur parken sett ut med stöd av dessa. Två ritningar visar området norr om Storån innan brunnskyrkan och villa nr 3 byggdes (se nästa sida). För brunnsparken söder om Storån finns nedanstående ritningar över villa 2 ("vid tennisbanan") samt en ritning över just en tennisbana och en krocketplan samt ett "gymnastikhus" invid "Brunnsgården". Gamla foton på tennisspelande herrar visar också att banan låg nära brunnssalongen. Villa nr 2 låg tydligen närmast brunnssalongen/brunnsladan och nr 1 lite längre bort. Ritningarna visar fler grusgångar än vad som finns idag och mot Viggebyvägen syns en skyddande skärm av buskar och träd. Även om ritningarna kanske inte visar exakt

hur parken utformades så visar de åtminstone vilken stil den hade. Brunnsparken hade den engelska parkens ideal med lätt svängda gångar som aldrig möts i rätta vinklar, och där korsande gångstråk göms ibland täta buskage. Det engelska idealet är särskilt tydligt på planerna för parkens utbyggnad norr om storån (se nästa sida). Tanken är att flanerande besökare inte ska kunna se hela parken med en gång, utan gradvis upptäcka nya platser och siktlinjer över parkens gräsytor genom överraskande öppningar i parkens ursprungligen betydligt tätare buskage. Den skyddande skärmen av buskage mot Viggebyvägen är också typisk och syftade till att göra parken till en rogivande miljö, avskild från stadens larm. Ritningen från 1858 visar ett område mot söder som är mer symmetriskt och med runda arrangemang av blomsterplanteringar i så kallade "tapetgrupper". Dessa element

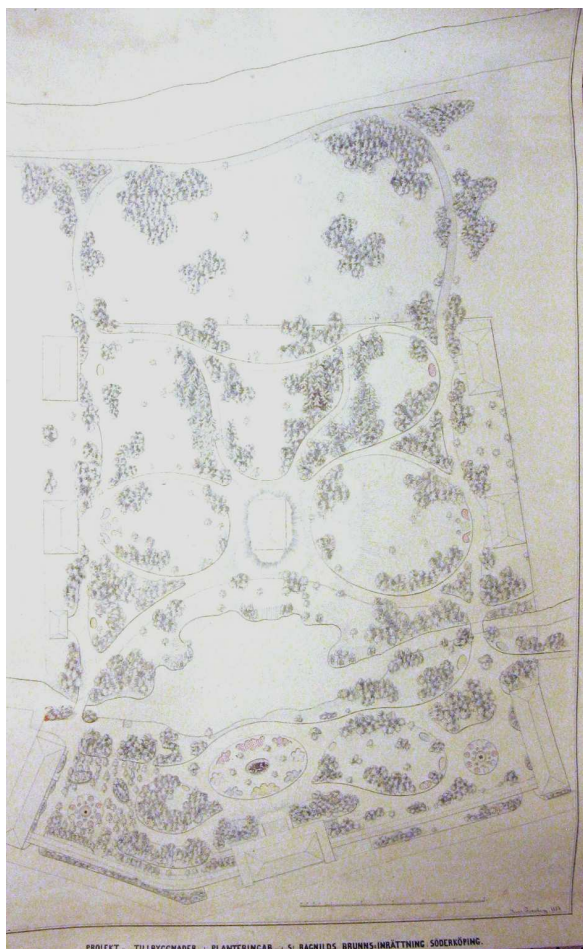
"Kartskiss af tennisparken vid Söderköpings brunn"

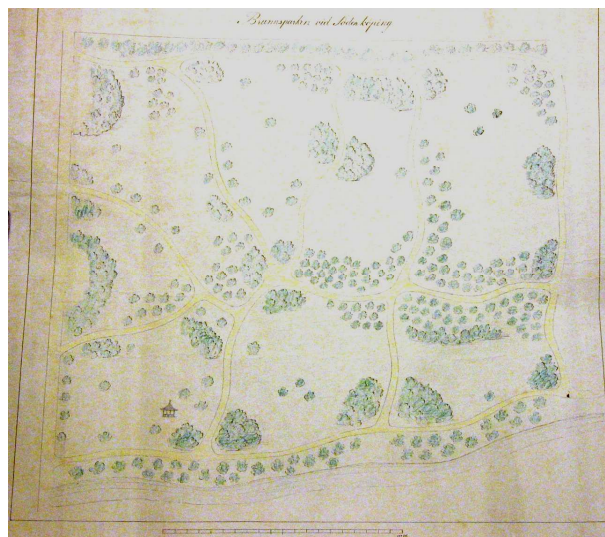
"Planteringen vid Brunnens villa N:o 2"
E. Johansson 1902

-Ovanstående ritningar motsvarar ungefär detta område i plankartan. Om "gymnastikhuset" avser en ny byggnad eller en ändrad användning av brunnssalongen är ej utrett.

Till vänster: "Projekt för tillbyggnader och planteringar vid S:t Ragnhilds brunn i Söderköping" K. Forsberg 1858. Visar parken både norr och söder om Storån, de flesta byggnationerna genomfördes inte.

Ovan: "Brunnsparken vid Söderköping", ska enligt uppgift visa parken norr om Storån före Brunnskyrkans byggande.

har dåtidens tyska parkideal som förebild. Kombinationen av mer symmetriska arrangemang närmast parkens entré och en mer "vild" engelsk park längre in är också kännetecknande för parker från mitten av 1800-talet.

Lika typiskt är att parkmiljön senare förenklats genom borttagning av buskage och planteringar samt utglesning av träd. Detta gäller de flesta av 1800-talets parker, till och med kulturminnesskyddade trädgårdsföreningens park i Göteborg. Ett vårdprogram för den parken omfattar en bra historisk översikt över 1800-talets parker och skulle kunna användas som stöd om man i framtiden vill utveckla Brunnsparken i Söderköping som kulturmiljö.

Parken och övriga planområdets kulturvärden idag:

Av byggnader, gångsystem, buskage och planteringar som tidigare funnits i parken söder om Storån finns som utredningen visar inte mycket kvar inom planområdet. Vissa parkträd ingick antagligen i 1800-talets park medan andra planterats under 1900-talet. Större tomma ytor mellan träden markerar sannolikt var villa 1 och 2 tidigare låg.

Eftersom så lite återstår av äldre delar tillför anknytningen till brunnsmiljön inte så mycket av kulturhistoriskt värde. Idag besitter parken därför främst ett allmänt upplevelsevärde som park/grönområde.

Parkområdet norr om Storån har ett större kulturhistoriskt värde tack vare de bevarade byggnaderna med anknytning till brunnen; lasarettet och kyrkan.

Länsmuseets synpunkter på planförslaget utifrån utredning av historiska källor och besök på plats:

Planområdets idag begränsade anknytning till brunnsmiljön innebär inte att en utbyggnad av Birkagården i parken söder om Storån är oproblematiserad. Upplevelsevärdet som park/grönområde ska inte underskattas. Parken längs Storån är det största sammanhållna grönområdet i anslutning till Söderköpings stadskärna och i en långsiktig stadsplanering skulle man önska att parkmiljön skulle tillvaratas och utvecklas som strövområde och besöksmål snarare än att exploateras för storskalig bebyggelse (med Söderköpings mått mätt) i upp till fyra våningar.

I den fortsatta planeringen bör i första hand andra exploaterbara ytor tas i beaktande, förslagsvis parkeringen och gräsytan söder om Birkagården där lokaler för hemtjänsten planeras, samt gräsytan på motsatta sidan Eriksviksgatan. En påbyggnad av nuvarande Birkagården, som till stor del är en envåningsbyggnad, samt ytterligare förtätning av kvarteret Åldermannen, t ex genom omDispositionering av parkeringsytor, vore också att föredra framför exploatering av parkmark.

Om man trots allt väljer att bygga i parken kvarstår länsmuseets bedömning från samrådsyttrandet att en exploatering i parkens östra del är att föredra framför programförslagets placering rakt norr om Birkagården. En uppdelning av grönområdet vore olycklig eftersom upplevelsevärdet hos en större sammanhållen yta är större än för summan av två mindre parkytor. Det är därtill viktigast att bibehålla en stor parkyta mot väster där området kan bindas ihop med övriga brunnsmiljön norr och söder om Storån. Inte minst med tanke på framtida möjligheter att utveckla området som besöksmål.

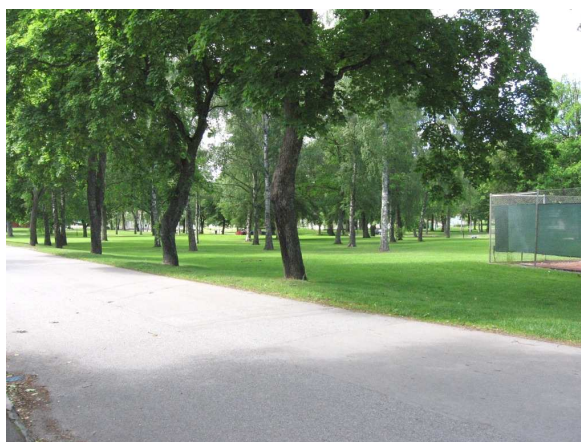
Lämpligast placering i parken är därför området närmast befintliga radhus på Vimman där tennisbanan nu ligger. Byggnader med fyra våningar är under alla omständigheter olämpliga och även trevåningshus kommer troligen att dominera miljön alltför mycket om inte husens formgivning tar hänsyn till

Parken bör i första hand ses som ett för Söderköping mycket värdefullt sammanhållet grönområde.

Utbyggnad av Birkagården mot söder är ur kulturmiljösynpunkt att föredra.

Nybyggnationer i parkens östra del är att föredra framför förslagets placering norr om Birkagården.

omgivningen, till exempel genom att husen utformas som tvåvåningshus med sadeltak, där tredje våningen begränsas till en inredd vind med takkupor.

Om man inte hittar bättre lösningar än att exploatera parkmark bör målsättningen vara att säkerställa att ett sammanhållet område längs ån, så brett som möjligt, skyddas från ytterligare exploatering. Om man absolut måste uppföra nya byggnader i direkt anslutning till Birkagården vore det därför att föredra att byggnaderna placerades utmed Viggebyvägen från Birkagården och österut mot radhusen, hellre än att som i förslaget låta dem sträcka ut sig in mot parken och Storån. Eventuellt kan delar av Viggebyvägens bredd tas i anspråk för ny bebyggelse, viktigast är att en siktlinje längs vägen bevaras och att en lämplig markbeläggning markerar vägens sträckning.

Som tidigare nämnts har området norr om Birkagården under lång tid varit bebyggd med två större villor, eller badhotell. Ett alternativt sätt att både tillfredsställa lokalbehov för äldreboende och samtidigt återskapa den tidigare kurortsmiljön vore att ge de nya byggnaderna samma utseende som de rivna parkvillorna. Ett sådant alternativ bedömer dock läns museet som orealistiskt, utan en mycket hög ambitionsnivå skulle resultatet troligen både bli pastischartat och knappast tillgodose verksamhetens behov. Skulle en sådan lösning ändå bli aktuell medverkar naturligtvis läns museet gärna som stöd vid arbetet med utformningen.

I samrådsredogörelsen omfattar tekniska kontorets synpunkter behoven av sophus, fler parkeringsplatser och andra trafiklösningar, dessa antyder att ytterligare parkmark kan komma att behöva tas i anspråk vid bygget vilket ytterligare förstärker det samlade intrycket av att Brunnsparken sammantaget är en olämplig plats för utbyggnad av Birkagården.

Sverker Larsson
Antikvarie
Östergötlands läns museum
29/6 2009

Källor:

Ritningar:

”Kurverksamheten Söderköpings brunn”
Arkiv, serie F3b (Söderköpings kommunarkiv), samt byggnadskontorets arkiv
(ritningar över parkvillorna)

Foton:

S:t Ragnhilds gilles bildarkiv:
www.stragnhildsgille.se/bildarkiv.html
(nya bilder tagna vid besök 16/6-09)

Historiska uppgifter (och vissa foton):

”Anhalt Söderköping, från hälsokälla till SPA”, Marianne Håkansson 2008, S:t Ragnhilds gilles årsbok 1970, vissa övriga uppgifter från planprogramförslaget, samrådsredogörelsen och andra källor.

Tack:

Vid utredningsarbetet har Söderköpings kommunarkivarie Pernilla Mattson varit till stor hjälp med att leta fram handlingar, ritningar och foton. Ett tack riktas också till Ingrid Nilsson som utfört ett värdefullt arbete med att ordna brunnsarkivet till ett tillgängligt material.